Examining the Content of Elementary School Textbooks Based on Child Rights Components

1.Batool Sabzeh
PhD in Educational Sciences, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. (corresponding author)
b.sabzeh@cfu.ac.ir

2. Tahmineh Bazgir
PhD in Educational Sciences, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran

3. Maryam Sameipour
M.A. in Curriculum Planning, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran

Introduction: This study aimed to analyze the content of first-stage (grades 1–3) elementary school textbooks based on child rights components.

Method: A mixed-methods approach (sequential exploratory design) was employed. In the qualitative phase, national and international documents on child rights were reviewed to extract relevant components and indicators, which were then used to develop a comprehensive checklist. The checklist's validity was confirmed by academic experts and two child rights specialists. In the quantitative phase, nine textbooks from the 2024–2025 academic year for the first educational stage (grades 1–3)—including Persian (Farsi), Science, Religious Education, and Social Studies—were purposefully selected for content analysis. The units of analysis encompassed text, exercises, and illustrations, which were manually coded. Inter-coder reliability was established through repeated coding and inter-rater agreement, yielding a coefficient of 0.82. Shannon's entropy technique was used to quantify the importance and weight of each identified component.

Findings: The results indicated an imbalance in the coverage of child rights components. The social rights component received the highest importance weight (0.990), while health rights had the lowest (0.248). Among the textbooks, second-grade Science (with 190 coded items) and third-grade Social Studies (179 items) showed the highest frequency of child rights content. In contrast, first-grade Persian (29 items) showed the least attention to these themes.

Discussion: The findings reveal a pattern of imbalance, dispersion, lack of continuity, and inadequacy in the coverage of child rights components within the analyzed textbooks. This indicates insufficient integration of principles from the Convention on the Rights of the Child (CRC) into the curriculum. The current content requires systematic revision and enrichment to ensure a balanced, coherent, and sufficient representation of all child rights domains, thereby better fulfilling the educational system's role in promoting child rights awareness from an early age.

Key words:
Content Analysis, Children's Rights, Elementary School, Textbook, Curriculum

Received: 2025/04/08
Revised: 2025/07/08
Accepted: 2025/12/10

Citation: Sabzeh B, Bazgir T, sameipour M. (2026). Examining the Content of Elementary School Textbooks Based on Child Rights Components. Social Welfare Quarterly. 25(99), 207-235. doi:10.32598/refahj.25.99.4670.1
URL: http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4458-en.html

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

Extended Abstract

Introduction

Children's rights encompass civil, political, social, economic, cultural, health, and educational dimensions, as outlined in the 54 articles of the UN Convention on the Rights of the Child (1989). These include the right to life, development, identity, family, freedom of thought and assembly, access to health services, social security, an adequate standard of living, education, age-appropriate play, and protection from exploitation and violence. As a society's most vital human capital, children's best interests form the core of contemporary rights paradigms (Tahmasebzadeh Aheikhlar et al., 2022), whose realization depends on the concerted efforts of societal institutions. Families, schools, and communities are instrumental in socializing children to understand their rights, shaping their relational and identity development (United Nations, 2006). However, research indicates that despite policy commitments, education systems often fall short in effectively integrating children's rights into practice (Shaban, 2022). Studies point to concerning trends: elementary textbooks may prematurely introduce adult-world responsibilities (Shabani, 2017), enforce rigid, militaristic classroom environments that restrict childhood, and offer limited legal recognition of rights beyond basic provisions like alimony (Golkaram et al., 2020). Moreover, students frequently confuse rights with responsibilities and demonstrate limited awareness of entitlements such as safe shelter or protection from harm (Hareket & Yel, 2017). Given textbooks' powerful role in shaping cognition, behavior, and attitudes (Fathi Vajargah, 2014), systematically incorporating child rights components into elementary curricula, especially textbook content, is a critical strategy for rights promotion (Ghaedi et al., 2014).

Method

This applied research employed a sequential mixed-methods design. The qualitative phase involved content analysis of key international and national documents (including the UN Convention on the Rights of the Child, Iran's Fundamental Reform Document of Education, the National Curriculum Framework, and the Vision Document) to extract dimensions, components, and indicators of children's rights. These informed the development of an initial checklist, whose validity was refined

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

through reviews by academic supervisors and two child rights specialists.

In the quantitative phase, content analysis was conducted on nine first-cycle (grades 1–3) elementary textbooks from the 2024–2025 academic year:

- **Grade 1:** Persian, Science
- **Grade 2:** Persian, Science, Religious Education
- **Grade 3:** Persian, Science, Religious Education, Social Studies

Units of analysis included text, illustrations, exercises, tables, and activities. Two researchers independently coded content using the checklist, achieving an inter-rater reliability coefficient of 0.82. Data were analyzed using Shannon's entropy method in Microsoft Excel: frequencies were normalized, uncertainty values calculated, and importance coefficients derived to determine the relative emphasis placed on each rights component across the textbooks.

Findings

Analysis revealed significant disparities in the coverage of child rights components. Educational rights (e.g., right to quality education) appeared most frequently (302 instances), followed by social rights (e.g., non-discrimination, welfare; 290 instances). In contrast, health rights (e.g., right to life, growth, health services) were recorded only 95 times, and civil/political rights (e.g., freedom of expression, participation, protection from violence) merely 37 times.

At the textbook level, second-grade Science contained the highest frequency of rights-related content (190 items), followed by third-grade Social Studies (179 items). First-grade Persian showed the lowest attention (29 items).

The importance coefficients derived via Shannon's entropy further highlighted imbalances across grades:

Grade 1: Social Rights (0.352), Cultural Rights (0.254), Educational Rights (0.219), Economic Rights (0.123), Civil Rights (0.048), Health Rights (0.000)

Grade 2: Social Rights (0.373), Health Rights (0.155), Educational Rights (0.147), Economic Rights (0.140), Cultural Rights (0.127), Civil/Political Rights (0.056)

Grade 3: Social Rights (0.265), Educational Rights (0.174), Civil Rights (0.172), Economic Rights (0.166), Cultural Rights (0.122), Health Rights (0.093)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

Discussion

The findings align with prior national and international studies (e.g., Yarigholi et al., 2019; Sha'ban, 2022; Hareket & Dündar, 2024; Akcan & Bakır, 2023), consistently indicating that elementary textbooks inadequately reflect the comprehensive framework of the Convention on the Rights of the Child. A clear imbalance persists: while educational and certain social rights receive considerable attention, health, civil, and political rights remain markedly under-represented. This reflects a pattern of dispersion, lack of continuity, and incoherence in the integration of rights across the curriculum. One explanatory factor is the insufficient emphasis on these rights within upstream policy and curriculum documents, which subsequently leads to their marginalization in textbooks. The results underscore the necessity for a systematic, balanced, and intentional redesign of textbook content to ensure all domains of children's rights are equitably and meaningfully embedded, thereby enabling the educational system to fulfill its role in fostering a robust culture of child rights from the earliest stages of schooling.

Ethical Considerations

Compliance With Ethical Guidelines

This research was conducted in accordance with ethical principles for human studies

Authors' Contributions

All authors have made substantial contributions to this study.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflicts of Interest

The authors' declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

بررسی محتوای کتب درسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های حقوق کودک

۱- بتول سبزه
دکتر علوم تربیتی، گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).
b.sabzeh@cfu.ac.ir

۲- تهمینه بازگیر
دکتر علوم تربیتی، گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۳- مریم سمیع‌پور
کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه: *سالهای کودکی دوران مهم و حساسی برای حمایت و تحقق حقوق کودکان است. نظام آموزشی به‌واسطه کتابهای درسی می‌تواند نقش مهمی در آموزش و به‌رسمیت‌شناختن حقوق کودکان در دوره ابتدایی ایفا کند. هدف از انجام این پژوهش بررسی محتوای کتب درسی دوره اول ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های حقوق کودک بود.*

روش: *این پژوهش ترکیبی (کیفی و کمی) است. در بخش کیفی، اسناد بین‌المللی و ملی بررسی و مؤلفه‌ها و شاخصهای حقوق کودک استخراج شد. همچنین از نتایج پژوهش طهماسب‌زاده شیخلر و همکاران (۲۰۲۲) به دلیل قرابت و جامعیت استفاده و چک‌لیستی طراحی شد که اعتبار آن توسط اساتید دانشگاه و دو متخصص حقوق کودک تأیید شد.*

در بخش کمی، ۹ جلد کتاب درسی سال تحصیلی ۱۴۰۳ شامل (فارسی، علوم، هدیه و مطالعات) دوره اول ابتدایی به‌صورت هدفمند انتخاب و تحلیل شدند. واحد تحلیل شامل متن، تمرینها و تصاویر بود که به‌صورت دستی شمارش شد. پایایی داده‌ها با روش اجرای مجدد و محاسبه ضریب توافق بین دو پژوهشگر مستقل انجام و مقدار آن ۰/۸۲ به دست آمد. برای تحلیل کمی داده‌ها از روش آنتروپی شانون استفاده شد.

یافته‌ها: *نشان داد که درمجموع ۹ کتاب بررسی‌شده دوره اول ابتدایی بیشترین ضریب اهمیت در بین مؤلفه‌های حقوق کودک، مربوط به مؤلفه حقوق اجتماعی (۰/۹۹۰) دارای بالاترین ضریب اهمیت و مؤلفه حقوق بهداشتی (۰/۲۴۸) دارای کمترین ضریب اهمیت بوده است. همچنین کتاب علوم پایه دوم و مطالعات پایه سوم به ترتیب بیشترین فراوانی و فارسی پایه اول کمترین توجه را به مؤلفه‌های حقوق کودک داشته‌اند.*

بحث: *نتایج بیانگر عدم رعایت توازن، پراکندگی، توزیع نامتعادل، عدم پیوستگی و ناکافی‌بودن محتوای موردنیاز درباره مؤلفه‌های حقوق کودک در محتوای کتابهای درسی دوره اول ابتدایی است که نشان‌دهنده بار اطلاعاتی ناکافی درباره مواد کنوانسیون حقوق کودک و نیازمند بازنگری و اصلاح است.*

واژه‌های کلیدی:
تحلیل محتوا، حقوق کودک، دوره ابتدایی، کتاب درسی.

تاریخ دریافت: *۱۴۰۴/۰۱/۱۹*
آخرین اصلاح: *۱۴۰۴/۰۴/۱۷*
تاریخ پذیرش: *۱۴۰۴/۰۹/۱۹*

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

CC BY NC

مقدمه

از زمان تصویب «کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک سازمان ملل متحد[1]» در سال ۱۹۸۹ حقوق کودکان به‌طور رسمی در دنیا مطرح شد (فریمن[2]، ۲۰۰۹). از آن زمان تاکنون برنامه‌های مختلف بین‌المللی و ملی در رابطه با حقوق کودکان و نوجوانان در سراسر دنیا به وجود آمده‌اند تا از منافع کودکان در زمینه‌های مختلف حمایت کنند (ثئوبالد[3]، ۲۰۱۹).

کودکان به دلیل محدودیتهای طبیعی و اجتماعی خود، به حمایتهای بیشتری از طرف جامعه، قانون‌گذاران و والدین نیاز دارند و سالهای کودکی دوران حساس برای حمایت و تحقق حقوق کودکان به شمار می‌رود (اسمبلی و دایروکتریت[4]، ۱۹۹۱). بااین‌وجود حقوق کودکان به دلیل نابالغ‌بودن آنان اغلب در عمل نادیده گرفته می‌شود یا در بسیاری مواقع حقوق آنها بر طبق وضعیتی که هنوز به بزرگ‌سالی نرسیده‌اند، تعیین می‌شود (فریمن، ۲۰۱۶).

حقوق کودکان در ایران نیز، مطابق با اعلامیه حقوق کودکان مصوب مجمع عمومی (۲۰ نوامبر ۱۹۵۹) تصریح شده و در اعلامیه جهانی حقوق بشر، در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (مواد ۲۳ و ۲۴) و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ماده ۱۰) و در اساسنامه‌های سازمانهای مختلف مرتبط با رفاه کودکان به رسمیت شناخته شده است (یونیسف[5]، ۲۰۲۰).

مطابق با پیمان‌نامه مصوب، حقوق کودکان دارای ابعاد مدنی و سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، بهداشتی و تربیتی آموزشی است که متشکل از ۵۴ ماده شامل: حق حیات و زندگی، حق پیشرفت، حق اسم، داشتن تابعیت، خانواده، آزادی فکر و عقیده و مذهب، آزادی تشکیل اجتماعات و مجامع مسالمت‌آمیز، برخورداری از بهداشت و خدمات بهداشتی و درمانی، برخورداری از امنیت اجتماعی، برخورداری از استاندارد مناسب برای توسعه

1. United Nations Convention on the Rights of the Child
2. Freeman
3. Theobald
4. Assembly and Directorate
5. UNICEF

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

زندگی جسمی، اخلاقی، اجتماعی و ذهنی، حق تعلیم و تربیت، حق بازی و فعالیتهای مناسب سن، حق عدم استثمار اقتصادی و جنسی، جلوگیری از به‌کارگیری کودکان برای کارهای غیرقانونی، حق عدم شکنجه و سایر رفتارهای بی‌رحمانه با کودکان و غیره است.

ازآنجایی‌که کودکان مهم‌ترین بخش از سرمایه‌های انسانی جوامع هستند، مبنای پارادایمی مسلط حقوق کودکان، تلاش برای عینیت‌بخشیدن به اصل تضمین بهترین و بیشترین منافع و مصالح برای کودکان است که بدون همراهی و مشارکت ساختارهای جامعه محقق نمی‌شود. صاحبنظران آموزش حقوق کودکان معتقدند باوجوداینکه خانواده در شکل‌گیری هویت و تأمین حقوق کودکان نقش پررنگی دارد اما با ورود دانش‌آموزان به دوره ابتدایی، مدرسه به‌عنوان بهترین مکان برای آموزش و توسعه مؤلفه‌های حقوق کودکان محسوب می‌شود. پژوهشها نشان می‌دهد که در نظام آموزشی ایران در قالب اسناد بالادستی نظیر سند تحول بنیادین، سند برنامه درسی ملی، سند چشم‌انداز افق ۱٤۰٤ تا حدودی به مؤلفه‌های حقوق کودک توجه شده است (طهماسب‌زاده شیخلر و همکاران، ۲۰۲۲). اما مسئله‌ای که مطرح می‌شود این است که این ابعاد و مؤلفه‌ها تا چه میزان به کتابهای درسی ورود پیدا کرده است و در نظام آموزشی پیاده‌سازی شده است؟

تحقیقات در این زمینه نشان می‌دهد که برخلاف آنچه در اسناد مورد تأکید قرار گرفته است، نظام آموزشی در پیاده‌سازی و اجرای ابعاد و مؤلفه‌های حقوق کودکان به‌خوبی عمل نکرده است (شعبان، ۲۰۲۲).

در این راستا شبانی (۲۰۱۷) اذعان داشته است که در محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی نشانه‌ها و مصادیقی از تعجیل و به‌پیش‌راندن دنیای کودکی به دنیای بزرگ‌سالی وجود دارد و در دوره ابتدایی کودکان به اسارت گرفته می‌شوند و تمام دوران کودکی‌شان را باید صرف خواندن کتابهای درسی مبتنی بر محفوظات و امتحان‌دادن آنها کنند و در کلاسهای درس نیز باید ساعتها ساکت بنشینند و نظم پادگانی مدرسه را رعایت کنند که این امر نقض

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

حقوق کودکان را نشان میدهد. یا در حقوق مدنی نیز تنها به حق نفقه کودک توجه شده است (گل‌کرم، ۲۰۲۰). کودکان دوره ابتدایی برخی از مسئولیتها را به‌عنوان حقوق کودک تلقی می‌کنند و آگاهی کافی در مورد حقوق خود ندارند. همچنین کودکان از برخی حقوق مانند تصمیم‌گیری و انتخاب مستقل در مورد مسائل مختلف مربوط به خود، زندگی، داشتن سرپناه و ایمنی و محافظت از خطرات اطلاعات کمتری دارند (حرکت و ییل[1]، ۲۰۱۷).

پژوهشهای مختلفی نیز در بررسی محتوای کتابهای درسی براساس مؤلفه‌های حقوق کودک انجام شده است: پژوهش قائدی و همکاران (۲۰۱٤) درباره تحلیل محتوای کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی نشان داده که بیشترین اهمیت به مؤلفه حق زیست بوده و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه رعایت منافع کودکان بوده است. همچنین اصل جامعیت، مداومت، مشارکت و عملی‌بودن این مؤلفه‌ها در کتابها رعایت نشده است.

پژوهش تفرشی‌نژاد و همکاران (۲۰۲۳) نیز نشان داد در کتابهای مطالعات اجتماعی هدیه و فارسی به حق هویت و کرامت انسانی توجه بیشتری شده ولی حق کودکان اقلیت رتبه پایینی دارد و همچنین درزمینه حقوق اجتماعی حق فرهنگی در رتبه اول و حق قضائی و حق کودکان معلول در رتبه آخر و کمترین توجه بوده است. تحقیق یاری‌قلی و همکاران (۲۰۱۹) درباره حقوق تربیتی کودک نشان داده به حق احترام در محیط یادگیری توجه کمتری شده است و اصل مداومت در کتابهای درسی در حوزه حقوق تربیتی بسیار ضعیف است.

پژوهش دیوسالار (۲۰۲۱) نشان داد که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشترین توجه به مؤلفه دسترسی به اطلاعات و کمترین توجه مربوط به مؤلفه منع تبعیض از مجموعه مؤلفه‌های آموزش حقوق کودک بوده است. جوانمرد (۲۰۲۲) نیز با تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی نشان داد در پایه چهارم مؤلفه حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت و در

1. Hareket and Yel

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

پایه پنجم مؤلفه احترام به حقوق انسانی در آموزش‌وپرورش بیشترین میزان توجه را داشته است. با وجود اینکه در کتابهای درسی تا حدودی به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است، اما میزان توجه به این مؤلفه‌ها به یک شکل نبوده است و به‌عنوان منشأ، توجه به مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای دوره ابتدایی متوازن نیست (فتحی واجارگاه و همکاران، ۲۰۱٤).

در تحقیقات خارجی نیز پژوهش مری[1] (۲۰۱٤) به بررسی کتابهای درسی مطالعات اجتماعی از منظر رعایت حق مشارکت کودکان پرداخت و نتایج تحلیل نشان داد که در کتابهای مطالعات اجتماعی ترکیه به گزاره‌های مربوط به مشارکت کودک در محیط مدرسه توجه بیشتری شده است. پژوهش فاطما[2] (۲۰۱۳) درباره بررسی محتوای کتابهای درسی پایه اول تا سوم ابتدایی نشان داد که برخی از اصطلاحات حقوق کودک در کتابهای درسی مطالعات موردتوجه قرار گرفته است اما لازم است در سایر کتابها و همچنین فعالیتهای یادگیری حقوق کودکان مورد بازبینی قرار گیرد.

پژوهش آکان و بیکر[3] (۲۰۲۳) نشان داده که محتوای کتابهای درسی مطالعات اجتماعی برای توجه به مفاد و مؤلفه‌های حقوق کودک کافی نیستند و بیشتر به‌صورت پراکنده و نامتعادل ارائه شده است یا فقط به برخی از مؤلفه‌های حقوق اهمیت داده‌اند (مری، ۲۰۱٤). همچنین برخی تحقیقات نیز عدم توجه به برخی حقوق مهم از قبیل حقوق توسعه (پلاتلار و آزتابک[4]، ۲۰۲۱) و آزادی بیان (آکمن[5]، ۲۰۲۱) در کتابهای درسی را گزارش کرده‌اند و باوجوداینکه موضوع حقوق و مسئولیت باید در همه کتابهای درسی موردتوجه قرار گیرد اما فقط به‌موازات برنامه درسی از واژه‌های مرتبط با حقوق کودکان استفاده شده است (فاطما، ۲۰۱۳).

توجه به حقوق کودک در نظام آموزشی از دو منظر قابل‌بررسی است. یکی از بعد آموزش این حقوق به کودکان و افزایش آگاهیهای آنان درباره حقوق خود و جنبه دیگر

1. Merey
2. Fatma
3. Akcan and Bakır
4. Polatlar and Oztabak
5. Akman

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

رعایت حقوق کودک در مقام اجرا است. به‌گونه‌ای که کودکان در محیط آموزشی هم با حقوق خود آشنا شوند هم این حق را داشته باشند که در مسائل مهمی که به آنان مربوط می‌شود مشارکت داشته و نظرات آنها جدی گرفته شود (برانتفورس و کوئن‌نرستد[1]، ۲۰۱۶). مسلماً تا کودکان در مورد حقوق خود آموزش نبینند، نمی‌توانند از حقوق خود دفاع یا از آن استفاده کنند (آکیوز[2]، ۲۰۱۲). کما اینکه الوان[3] (۲۰۱۶)، هم معتقد است احترام به منافع جامعه نیازمند آموزش و آگاهی افرادی است که از کودکی با حقوق خود آشنا باشند و این موضوع در آنها نهادینه شده باشد.

مطابق با نظر حرکت و دوندر[4] (۲۰۲۴) لازمه پرورش فرزندانی که بتوانند در آینده به حقوق خود و دیگران احترام بگذارند و منافع اجتماعی را رعایت کنند، توسعه ادراک، دانش و نگرش کودکان از حقوق خودشان است که این موضوع باید از سنین خردسالی به‌طور ویژه موردتوجه قرار گیرد؛ بنابراین با توجه به اهمیت حقوق کودکان و به‌رسمیت‌شناختن دیدگاههای مبتنی بر حقوق آنان به‌عنوان هسته اصلی سیاستهای آموزشی در تمام سطوح برنامه‌های درسی از اهمیت بسزایی برخوردار است (پترسون- بدلی و راک[5]، ۲۰۰۸؛ لاندی[6]، ۲۰۱۹ و ملتون و لیمبر[7]، ۱۹۹۲) و این سیاستها نباید فقط محدود به اسناد بالادستی باشد، بلکه باید مصادیق و نمودهای آن در برنامه درسی وارد شود و تسهیلات و شرایط تحقق آنها در میدان عمل برای معلمان و اولیای تربیتی مدرسه فراهم آید (فریمن، ۲۰۰۹).

بنابراین یکی از شیوه‌های اصلی ترویج و آموزش حقوق کودک، کتابهای درسی است (قائدی و همکاران، ۲۰۱۴).

کتابهای درسی به لحاظ تأثیری که بر نحوه شکل‌گیری تفکر، تکوین رفتار و نگرش یادگیرندگان می‌گذارند حائز اهمیت هستند و نقش مهمی در ساختار و فعالیتهای یادگیری

1. Brantefors and Quennerstedt
2. Akyüz
3. Elvan
4. Hareket and Dundar
5. Peterson-Badali and Ruck
6. Lundy
7. Melton and Limber

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

ایفا می‌کنند (فتحی‌واجارگاه و همکاران، ۲۰۱٤). چنانچه محتوای کتابهای درسی به‌درستی طراحی و تدوین نشوند، آگاهی و اجرای حقوق کودکان نیز با مسائل و مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهد شد و در بلندمدت آثار ناگواری به خاطر عدم رعایت حقوق کودکان از قبیل خشونت علیه کودکان، سوءاستفاده جنسی از کودکان، کار اجباری، خریدوفروش کودکان و غیره نمود پیدا خواهد کرد. بنابراین همچنان که در قوانین کشور حقوق کودکان مطابق با پیمان‌نامه مصوب مورد تصویب قرار گرفته است لذا نظام آموزشی نیز نیازمند ایجاد تغییراتی در اسناد و برنامه‌های درسی طبق حقوق کودک است تا کودکان را به‌عنوان تغییردهندگان اصلی دنیای امروزی، با حقوق خود آشنا کرده (کوشر و همکاران[1]، ۲۰۱٤) و ادراک آنها را درباره مسئول‌بودن در قبال حقوق خود و دیگران فراهم کند (مودی[2]، ۲۰۱۷).

انجام این پژوهش علاوه بر پرکردن خلأهای موجود در تحقیقات قبلی که تنها یک مؤلفه یا یک کتاب درسی را مدنظر قرار داده‌اند، با محور قراردادن تمام ابعاد حقوق کودک و مؤلفه‌های مربوط به آنان در کتابهای درسی دوره اول ابتدایی اطلاعات جامع‌تری را برای بازبینی در اختیار برنامه‌ریزان و سیاست‌گذران قرار دهد. لذا این پژوهش به این سؤال پاسخ می‌دهد که در کتابهای درسی دوره اول ابتدایی تا چه میزان به مؤلفه‌های حقوق کودک توجه شده است؟

روش

پژوهش موردنظر ازنظر هدف، کاربردی و ازنظر ماهیت و روش انجام آن به‌صورت ترکیبی (کیفی و کمی) است. در مرحله اول با استفاده از تحلیل محتوای کیفی، اسناد و منابع معتبر بین‌المللی (پیمان‌نامه جهانی حقوق کودک) و اسناد ملی (سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش، سند برنامه درسی ملی و سند چشم‌انداز) موردبررسی قرار گرفتند. همچنین

1. Kosher
2. Moody

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

در این مرحله به‌دلیل استخراج ابعاد و مؤلفه‌های حقوق کودک و طراحی شاخصهای مرتبط با هر مؤلفه از پژوهش طهماسب‌زاده شیخلر و همکاران، (۲۰۲۲) با عنوان «مقایسه ابعاد و مؤلفه‌های حقوق کودک در پیمان‌نامه جهانی با اسناد بالادستی نظام آموزشی ایران» به دلیل قرابت، ارتباط و جامعیت توجه به حقوق کودک از منظر ملی و بین‌المللی به‌عنوان پژوهش پایه استفاده شد. براین اساس، چک‌لیست اولیه‌ای مشتمل بر مؤلفه‌های اصلی حقوق کودک و شاخصهای فرعی مربوط به هر مؤلفه تهیه شد (جدول شماره ۱). اعتبار چک‌لیست با نظر اساتید راهنما و مشاور و دو متخصص حقوق کودک بررسی و اصلاحات لازم اعمال شد.

در مرحله بعد با استفاده از روش کمی به تحلیل محتوای کتابهای درسی پرداخته شد. بدین‌صورت که ۹ جلد از کتابهای درسی دوره اول ابتدایی در سال تحصیلی ۱٤۰۳ به‌صورت هدفمند انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفتند. این کتابها از سه پایه اول (فارسی و علوم)، پایه دوم (فارسی، علوم و هدیه‌های آسمانی) و پایه سوم (فارسی، علوم، هدیه و مطالعات اجتماعی) انتخاب شدند. واحد تحلیل شامل متن، تصاویر، تمرینها، جداول و فعالیتها بود. داده‌ها براساس چک‌لیست طراحی‌شده، به‌صورت دستی توسط دو پژوهشگر مستقل کدگذاری و شمارش شدند. برای بررسی پایایی، از روش اجرای مجدد و محاسبه ضریب توافق بین دو کدگذار استفاده شد که مقدار آن (۰/۸۲) به دست آمد. برای تحلیل کمی داده‌ها، از روش آنتروپی شانون استفاده شد. بدین‌صورت که ابتدا ماتریس فراوانی شاخصها برای هر کتاب تهیه و بهنجار شد. سپس بار اطلاعاتی هر شاخص محاسبه و در ستونهای مربوطه قرار گرفت و درنهایت نیز با استفاده از بار اطلاعاتی هر یک از مقوله‌ها، ضریب اهمیت آنها محاسبه و به دست آمد. این تحلیل در محیط نرم‌افزار اکسل[1] انجام شد.

1. Excel

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

جدول ۱. چک‌لیست مؤلفه‌های حقوق کودک موردبررسی در پژوهش

ابعاد حقوق کودک	مؤلفه‌های حقوق کودک	شاخصها
حقوق مدنی/ سیاسی	بهادادن به دیدگاههای کودک	حق کودک برای بیان آزادانه عقاید خود، حق کودک برای بیان عقاید خود و کسب اطلاعات بدون توجه به مرزها وظیفه دولتها در احترام به آزادی اندیشه و مذهب کودک، حق برخورداری آنان از فرهنگ خود و انجام اعمال مذهبی
	حق مشارکت و آزادیهای مدنی	حق کودکان برای تشکیل اجتماعات و پیوستن به آنها
	حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت	وظیفه دولتها در حمایت از کودکان در برابر هر نوع بدرفتاری. حق کودکان مجرم برای برخورداری از امکان دفاع از خود و امکان دسترسی به مشاوره حقوقی توجه ویژه به مراقبت، آموزش و حمایت از این کودکان
حقوق اجتماعی	عدم تبعیض	تعلق حقوق کودک به تمام کودکان بدون هیچ‌گونه تبعیض
	رعایت منافع کودکان	اولویت منافع کودک در همه اقدامات
	سطح زندگی و مسئولیت والدین	حقوق و مسئولیتهای والدین در پرورش کودکان، مسئولیت مشترک والدین در رشد و پرورش کودک با مساعدت دولتها، وظیفه والدین و دولتها در فراهم‌کردن سطح زندگی مناسب
حقوق فرهنگی	حق برخورداری از هویت فرهنگی، ارزشی و زبانی	حق برخورداری تمامی کودکان از هویت فرهنگی، ارزشی و زبانی
	حق برخورداری از فعالیتهای فرهنگی و هنری	حق برخورداری تمامی کودکان از فعالیتهای فرهنگی و هنری

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

ابعاد حقوق کودک	مؤلفه‌های حقوق کودک	شاخصها
حقوق اقتصادی	حق تأمین	حقوق و مسئولیت‌های والدین در پرورش کودکان، حق کودک برای زندگی با والدین و ارتباط با آنان در صورت جدایی
	حق برخورداری از منزلت و حمایت	حمایت از کودکان بی‌سرپرست و تأمین جایگزینی مناسب برای آنان، توجه به حفظ منافع کودک و حمایت کامل از او در امر فرزندخواندگی، تأمین، حمایت و مساعدت دولتها و دیگر سازمانها برای کودکان پناهنده، وظیفه دولتها در ارزیابی منظم وضعیت کودکانی که به مؤسسات یا خانواده‌ها سپرده می‌شوند. تعیین حداقل سن برای کار کودکان و حمایت از آنان، حمایت از کودکان در برابر استفاده از مواد مخدر، تولید و یا توزیع آن، حمایت از کودکان در برابر هر نوع سوءاستفاده جنسی، ممانعت از خریدوفروش و ربودن کودک، حمایت از کودکان در برابر هر نوع استثمار و بهره‌کشی، جلوگیری از درگیرشدن کودکان زیر ۱۵ سال به هر شکل در جنگ، حمایت از کودکان آسیب‌دیده براثر جنگ، بدرفتاری و استثمار، منع شکنجه، بازداشت غیرقانونی، حمایت اعدام و حبس ابد در مورد کودک و حق دسترسی او به مشاوره حقوق
	حق برخورداری از زندگی سالم	تمامی کودکان باید از زندگی سالم برخوردار باشند و وظیفه دولتها است که سطح مناسبی از زندگی را برای همه کودکان فراهم کند
حقوق بهداشتی	حق زیست و رشد	رعایت حقوق طبیعی کودک برای زندگی و وظیفه دولتها در تأمین بقـا و رشد کودک، حق برخورداری کـودک از نـام و ملیـت و وظیفـه دولتها در حمایت از هویت کودک
	حق برخورداری از بهداشت	حق برخورداری کودک از بهداشت و مراقبتهای پزشکی، حق برخورداری کودک از بیمه و تأمین اجتماعی
حقوق تربیتی	حق دسترسی به آموزش‌وپرورش رایگان	حق برخورداری کودک از سطح مناسب آموزش‌وپرورش و امکانات آموزش ابتدایی رایگان و اجباری و سطوح دیگر آموزشی
	حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت	حق برخورداری کودک از سطح باکیفیت آموزش‌وپرورش و رشد شخصیت و استعدادهای کودک و آماده‌کردن او برای زندگی فعال

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

یافته‌ها

در این قسمت با استفاده از چک‌لیست تهیه‌شده فرآیند تحلیل محتوا آغاز و ابتدا مجموع فراوانیهای به‌دست‌آمده برحسب هر یک از شاخصهای حقوق کودک تعیین شد. براساس مرحله اول روش آنتروپی شانون، فراوانیها به‌صورت داده‌های بهنجارشده درآمدند و مقدار عدم اطمینان داده‌های حاصل از جدولهای یادشده بر اساس مرحله دوم آنتروپی شانون به ترتیب در جداول آورده شدند. نهایتاً در مرحله سوم ضریب اهمیت اطلاعات به دست آمد تا مشخص شود بیشترین میزان توجه و اهمیت به کدام مؤلفه مربوط است. درمجموع نتایج زیر به دست آمد:

جدول ۲: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای دوره اول ابتدایی

حقوق کودک		کتابها									فراوانی	
ابعاد	مؤلفه‌ها	فارسی اول	علوم اول	فارسی دوم	علوم دوم	هدیه دوم	فارسی سوم	علوم سوم	هدیه سوم	مطالعات سوم	مجموع هر مؤلفه	مجموع فراوانی
حقوق مدنی/سیاسی	بهادادن به دیدگاههای کودک	۱	۱	۲	۸	۳	٦	۷	۷	٤	۳۷	۳۷
	حق مشارکت و آزادیهای مدنی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
	حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
حقوق اجتماعی	عدم تبعیض	۱	۳	۵	۱۵	۸	۳	٤	٤	۳	٤٦	۲۹۰
	رعایت منافع کودکان	٦	۷	۱٤	۸	۱۸	۱٤	۱۲	۱۳	۳۷	۱۲۹	
	حق آمادگی کودک برای زندگی	٤	۰	۳۵	۲	۵۹	۱۰	۰	۳	۲	۱۱۵	

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

حقوق کودک		کتابها									فراوانی	
ابعاد	مؤلفه‌ها	فارسی اول	علوم اول	فارسی دوم	علوم دوم	هدیه دوم	فارسی سوم	علوم سوم	هدیه سوم	مطالعات سوم	مجموع هر مؤلفه	مجموع فراوانی
حقوق فرهنگی	حق برخورداری از هویت فرهنگی، ارزشی و زبانی	٤	٠	٢٤	١٦	٣	١١	٠	٥١	١٤	١٢٣	١٥٦
	حق برخورداری از فعالیتهای فرهنگی و هنری	٣	٠	٢	٠	٠	٠	٢٦	٠	٢	٣٣	
	جهان‌شمولی حقوق کودک	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	
حقوق اقتصادی	حق تأمین	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	١٩٠
	حق برخورداری از منزلت و حمایت	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	
	حق برخورداری از زندگی سالم	٧	٧	٥	٥٣	١	١٧	٣٩	٨	٥٣	١٩٠	
حقوق بهداشتی	حق زیست و رشد	٠	٠	٠	٨	٠	٠	٠	٠	٦	١٤	٩٥
	حق برخورداری از بهداشت	٠	٨	٣	٣٩	٢	٦	١٨	١	٤	٨١	
حقوق تربیتی	حق دسترسی به آموزش‌وپرورش رایگان	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٣٠٢
	حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت	٣	٥٠	١٥	٤١	١١	٢٢	٦٦	٤٠	٥٤	٣٠٢	
جمع		٢٩	٧٦	١٠٥	١٩٠	١٠٥	٨٩	١٧٢	١٢٧	١٧٩	١٠٧٠	١٠٧٠

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

چنانچه در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، در بررسی ۹ جلد کتاب دوره اول ابتدایی، مؤلفه مربوط به حقوق تربیتی (حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت) با ۳۰۲ مورد و حقوق اجتماعی (عدم تبعیض، رعایت منافع کودکان، حق آمادگی کودک برای زندگی) با ۲۹۰ مورد، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

این در حالی است که مؤلفه حقوق بهداشتی (حق زیست و رشد و حق برخورداری از بهداشت) با ۹۵ مورد فراوانی و حقوق مدنی و سیاسی (بهادادن به دیدگاههای کودک، حق مشارکت و آزادیهای مدنی و حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت) با ۳۷ مورد کمترین فراوانی را دارا هستند. همچنین کتاب علوم پایه دوم ابتدایی با ۱۹۰ مورد و کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم با ۱۷۹ مورد به ترتیب بیشترین فراوانی را در کل مؤلفه‌های حقوق کودک به خود اختصاص داده‌اند و کتاب فارسی پایه اول با ۲۹ مورد کمترین موردتوجه به مؤلفه‌های حقوق کودک را داشته است.

جدول ۳: داده‌های بهنجارشده (PI) جدول شماره (۱)

حقوق کودک		کتابها								
ابعاد	مؤلفه‌ها	فارسی اول	علوم اول	فارسی دوم	علوم دوم	هدیه دوم	فارسی سوم	علوم سوم	هدیه سوم	مطالعات سوم
حقوق مدنی/سیاسی	بهادادن به دیدگاههای کودک	۳٪	۱٪	۲٪	٤٪	۳٪	۷٪	٤٪	٦٪	۲٪
	حق مشارکت و آزادیهای مدنی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

حقوق کودک		کتابها							
ابعاد	مؤلفه‌ها	فارسی اول	علوم اول	فارسی دوم	علوم دوم	هدیه دوم	فارسی سوم	علوم سوم	هدیه سوم	مطالعات سوم
حقوق اجتماعی	عدم تبعیض	۳٪	٤٪	٥٪	۸٪	۸٪	۳٪	۲٪	۳٪	۱٪
	رعایت منافع کودکان	۲۱٪	۹٪	۱۳٪	٤٪	۱۷٪	۱٦٪	۷٪	۱۰٪	۲۱٪
	حق آمادگی کودک برای زندگی	۱٤٪	۰	۳۳٪	۱٪	٥٦٪	۱۱٪	۰	۲٪	۱٪
حقوق فرهنگی	حق برخورداری از هویت فرهنگی، ارزشی و زبانی	۱٤٪	۰	۲۳٪	۸٪	۳٪	۱۲٪	۰	٤۱٪	۸٪
	حق برخورداری از فعالیتهای فرهنگی و هنری	۱۰٪	۰	۲٪	۰	۰	۰	۱٥٪	۰	۱٪
	جهان‌شمولی حقوق کودک	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حقوق اقتصادی	حق تأمین	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از منزلت و حمایت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از زندگی سالم	۲٤٪	۹٪	٥٪	۲۸٪	۱٪	۱۹٪	۲۳٪	٦٪	۳۰٪
حقوق بهداشتی	حق زیست و رشد	۰	۰	۰	٤٪	۰	۰	۰	۰	۳٪
	حق برخورداری از بهداشت	۰	۱۱٪	۳٪	۲۰٪	۲٪	۷٪	۱۰٪	۱٪	۲٪
حقوق تربیتی	حق دسترسی به آموزش‌وپرورش رایگان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت	۱۰٪	٦٦٪	۱٤٪	۲۱٪	۱۰٪	۲٥٪	۳۸٪	۳۲٪	۳۱٪

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی هر یک از مؤلفه‌ها به دست آمد که در جدول (٤) ارائه شده است.

جدول ٤: مقدار عدم اطمینان (EJ) و ضریب اهمیت (WJ) مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای درسی دوره اول ابتدایی

حقوق کودک		کتابها					
		پایه اول		پایه دوم		پایه سوم	
ابعاد	مؤلفه‌ها	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
حقوق مدنی /سیاسی	بهادادن به دیدگاههای کودک	۰/۰۲۹	۰/۰٤۸	۰/۰٤۳	۰/۰۵٦	۰/۱۳۷	۰/۱۷۲
	حق مشارکت و آزادیهای مدنی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حقوق اجتماعی	عدم تبعیض	۰/۰۵٤	۰/۰۹۱	۰/۰۷۰	۰/۰۹۱	۰/۰۲۹	۰/۰۳٦
	رعایت منافع کودکان	۰/۱۰۱	۰/۱۷۰	۰/۰۸۷	۰/۱۱٤	۰/۱۰۲	۰/۱۲۸
	حق آمادگی کودک برای زندگی	۰/۰۵٤	۰/۰۹۱	۰/۱۲۹	۰/۱٦۸	۰/۰۸۰	۰/۱۰۱
حقوق فرهنگی	حق برخورداری از هویت فرهنگی، ارزشی و زبانی	۰/۰٤۷	۰/۰۷۹	۰/۰۹۰	۰/۱۱۷	۰/۰۹۲	۰/۱۱۵
	حق برخورداری از فعالیتهای فرهنگی و هنری	۰/۱۰٤	۰/۱۷۵	۰/۰۱۵	۰/۰۱۰	۰/۰۰٦	۰/۰۰۷
	جهان‌شمولی حقوق کودک	۰	۰	۰	۰	۰	۰

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

حقوق کودک		کتابها					
		پایه اول		پایه دوم		پایه سوم	
ابعاد	مؤلفه‌ها	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)	مقدار عدم اطمینان (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
حقوق اقتصادی	حق تأمین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از منزلت و حمایت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از زندگی سالم	۰/۰۷۳	۰/۱۲۳	۰/۱۰۷	۰/۱۴۰	۰/۱۳۲	۰/۱۶۶
حقوق بهداشتی	حق زیست و رشد	۰	۰	۰/۰۲۵	۰/۰۳۵	۰/۰۱۷	۰/۰۲۱
	حق برخورداری از بهداشت	۰	۰	۰/۰۹۲	۰/۱۲۰	۰/۰۵۷	۰/۰۷۲
حقوق تربیتی	حق دسترسی به آموزش‌وپرورش رایگان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت	۰/۱۳۰	۰/۲۱۹	۰/۱۱۳	۰/۱۴۷	۰/۱۳۸	۰/۱۷۴
جمع		۵۹۲/۰	۹۹۶/۰	۷۷۱/۰	۹۹۸/۰	۷۹۵/۰	۹۹۲/۰

با توجه به جدول شماره (٤)، ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای پایه اول به ترتیب حقوق اجتماعی، فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، مدنی و بهداشتی است که بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حقوق اجتماعی (۰/۳۵۲) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به حقوق بهداشتی با ضریب صفر است.

در کتابهای پایه دوم ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق کودک به ترتیب مربوط به حقوق اجتماعی، بهداشتی، تربیتی، اقتصادی، فرهنگی و مدنی سیاسی است که بیشترین ضریب اهمیت مربوط به حقوق اجتماعی (۰/۳۵۲) و کمترین مربوط به حقوق مدنی (۰/۰۵٦) است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

در کتابهای پایه سوم نیز ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق کودک به ترتیب مربوط به حقوق اجتماعی، تربیتی، مدنی، اقتصادی، فرهنگی و بهداشتی است که بیشترین ضریب مربوط به حقوق اجتماعی (۰/۲۶۵) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به حقوق بهداشتی (۰/۰۹۳) بوده است.

درنتیجه بیشترین ضریب اهمیت در بین مؤلفه‌های حقوق کودک درمجموع ۹ کتاب بررسی‌شده دوره اول ابتدایی، مربوط به مؤلفه حقوق اجتماعی با مجموع (۰/۹۹۰) مقدار دارای بالاترین ضریب اهمیت و مؤلفه حقوق بهداشتی با (۰/۲۴۸) مقدار دارای کمترین ضریب اهمیت بوده است.

بحث

از زمان تصویب «کنوانسیون حقوق کودک» سازمان ملل متحد، مفهوم کودک و نقش آن در جوامع، به طرز چشمگیری تغییر کرده است. به این معنا که اکنون دوران کودکی به‌عنوان مرحله مهمی از رشد انسان تلقی می‌شود که نیازمند برنامه‌ریزی، توجه و مشارکت نهادهای مختلف با یکدیگر است. ماده ۴۲ کنوانسیون حقوق کودک صراحتاً بر ضرورت دانستن حقوق کودک توسط همه افراد تأکید می‌کند.

تا چند دهه پیش، کودکان صرفاً به‌عنوان مخلوقاتی که نیاز به حفاظت و آگاهی از سوی بزرگ‌سالان داشتند، بدون اینکه فرصتی برای ابراز وجود داشته باشند، درک و تأیید می‌شدند، اما امروزه تفاوت شگرفی در این ایدئولوژی ایجاد شده است. همین تغییر پارادایم انگیزه‌ای شد برای انجام پروژه حاضر تا با شناخت، درک و تحلیل وضعیت کنونی کتابهای درسی موجود بتوان، این تکامل را در شیوه‌های آموزش فعلی، به‌ویژه کتابهای درسی نیز ایجاد کرد تا کودکان بیش‌ازپیش با حقوق خود آشنا شده و از مزایای این امر بهره‌مند شوند.

با توجه به اینکه آموزش یکی از پایه‌های تحول اجتماعی است و دسترسی به دانش،

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

افراد را در همه زمینه‌ها توانمند می‌کند، یکی از دغدغه‌های اصلی اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل متحد (ماده ۲۶) و کنوانسیون حقوق کودک، دقیقاً حق آموزش بوده است. درزمینه آموزش، یکی از مهم‌ترین منابع اطلاعاتی، مواد آموزشی به‌ویژه کتابهای درسی است. با توجه به آن‌که مدرسه یکی از نهادهای مهمی است که کودکان در آن با حقوق خود آشنا می‌شوند و مؤثرترین مطالب؛ کتابهای درسی هستند. پس آموزش دوران کودکی برای تبدیل‌شدن به شهروندانی که حقوق خود را می‌شناسند و می‌دانند چگونه از این حقوق محافظت کند، بسیار مهم است. یافته‌های مربوط به پژوهش حاضر که با هدف تحلیل کتابهای دوره اول ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های حقوق کودک انجام شده است نشان‌دهنده این است که حقوق کودکان در کتابهای تعیین‌شده دوره اول ابتدایی بسیار پراکنده بوده و توزیع متعادلی در این زمینه وجود ندارد. نتایج یافته‌های تحقیق حاضر به‌طورکلی نشان‌دهنده این است که به حقوق کودک در محتوای کتابهای پایه دوم ابتدایی توجه زیادی نشده است. به‌منظور درک بهتر این موضوع به تشریح یافته‌های پژوهش و تبیین نتایج پرداخته می‌شود:

در پاسخ به مسئله اصلی پژوهش که کتابهای درسی دوره اول ابتدایی تا چه میزان به مؤلفه‌های حقوق کودک توجه کرده‌اند؟ درمجموع نتایج نشان دادند که در بررسی ۹ جلد کتاب دوره اول ابتدایی، مؤلفه مربوط به حقوق تربیتی (حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت) با ۳۰۲ مورد و حقوق اجتماعی (عدم تبعیض، رعایت منافع کودکان، حق آمادگی کودک برای زندگی) با ۲۹۰ مورد، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

این در حالی است که مؤلفه حقوق بهداشتی (حق زیست و رشد و حق برخورداری از بهداشت) با ۹۵ مورد فراوانی و حقوق مدنی و سیاسی (بهادادن به دیدگاههای کودک، حق مشارکت و آزادیهای مدنی و حمایت از کودک در برابر اشکال خشونت) با ۳۷ مورد کمترین فراوانی را دارا هستند. همچنین کتاب علوم پایه دوم ابتدایی با ۱۹۰ مورد و کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم با ۱۷۹ مورد به ترتیب بیشترین فراوانی را در کل مؤلفه‌های حقوق

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

کودک به خود اختصاص داده‌اند و کتاب فارسی پایه اول با ۲۹ مورد کمترین موردتوجه به مؤلفه‌های حقوق کودک را داشته است.

همچنین بیشترین ضریب اهمیت در بین مؤلفه‌های حقوق کودک درمجموع ۹ کتاب بررسی‌شده دوره اول ابتدایی، مربوط به مؤلفه حقوق اجتماعی با مجموع (۰/۹۹۰) مقدار دارای بالاترین ضریب اهمیت و مؤلفه حقوق بهداشتی با (۰/۲۴۸) مقدار دارای کمترین ضریب اهمیت بوده است.

نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش هم‌راستا با سایر پژوهشهای مشابه (مانند یارقلی و همکاران (۲۰۱۹)، شعبان (۲۰۲۲)، طهماسب‌زاده شیخلر و همکاران (۲۰۲۲)، قائدی (۲۰۱٤)، حرکت و دوندور (۲۰۲٤)، حرکت و ییل (۲۰۱۷)، آکان و بیکر (۲۰۲۳)، فاطما (۲۰۱۳)، تفرشی‌نژاد و همکاران (۲۰۲۳)، دیوسالار (۲۰۲۱)، مری (۲۰۱٤)، پولاتلار و آزتابک (۲۰۲۱) و آکمن (۲۰۲۱) نشان می‌دهد که محتوای کتابهای درسی دوره اول ابتدایی بار اطلاعاتی کافی درباره مواد کنوانسیون حقوق کودک ندارند. همچنین عدم توازن در به‌کارگیری مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای درسی مشهود است. در برخی مضامین، حقوق کودک به تعداد زیاد بیان شده است، مانند مؤلفه حق برخورداری از آموزش‌وپرورش باکیفیت اما در برخی مؤلفه‌های دیگر نادیده انگاشته شده‌اند که خود نشان‌دهنده عدم رعایت توازن، پراکندگی، توزیع متعادل، عدم پیوستگی و ناکافی‌بودن محتوای موردنیاز درباره مؤلفه‌های حقوق کودک است.

در تبیین نتایج به‌دست‌آمده می‌توان بیان کرد که علت عدم توجه به برخی مؤلفه‌های حقوق کودک در کتابهای درسی دوره اول ابتدایی ، کمرنگ‌بودن این حقوق در اسناد بالادستی مرتبط دانست که در آنها مؤلفه‌های حقوق کودک نه به‌صورت متوازن و متعادل که به‌صورت پراکنده و محدود موردتوجه قرار گرفته است و به همان صورت در کتابهای درسی نمود پیدا کرده است. لذا یکی از دلایل این عدم توازن می‌تواند ناشی از سیاستهای آموزشی و نحوه

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

اولویت‌گذاری دستگاه آموزشی باشد که حقوق اجتماعی و فرهنگی را به‌عنوان عواملی مهم در هویت ملی و اجتماعی در اولویت قرار داده‌اند، درحالی‌که ابعاد حقوق مدنی و بهداشتی، ممکن است به دلیل کم‌توجهی به نقش سلامت و آزادیهای فردی در توسعه کودک، در حاشیه قرار گرفته باشد. افزون بر این، کم‌توجهی به اهمیت حقوق مدنی و بهداشتی در سیاست‌گذاریهای آموزشی و نبود چارچوبهای نظری قوی، می‌تواند عامل دیگری در این بی‌توازنی باشد که در تألیف کتابهای درسی تأثیرگذار بوده است. این نابرابری در توزیع حقوق، پیامدهای منفی متعددی برای رشد و توسعه دانش‌آموزان دارد.

کم‌توجهی به حقوق بهداشتی، سلامت روان و آزادیهای فردی می‌تواند منجر به کاهش آگاهی، مهارتهای زندگی و توانمندیهای اجتماعی در دانش‌آموزان شود. به‌عنوان‌مثال، بی‌توجهی به حقوق بهداشتی، ممکن است آموزشهای عملی و آگاهیهای لازم در حوزه سلامت را تضعیف کند و درنتیجه، کودک نتواند به‌درستی از حقوق خود در حوزه سلامت بهره‌مند شود. همچنین، نادیده‌گرفتن حقوق مدنی و سیاسی، احتمال کاهش شناخت و مشارکت فعالانه کودک در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی را افزایش می‌دهد که این امر می‌تواند بر رشد شخصیت و اعتمادبه‌نفس آنان تأثیر منفی بگذارد.

از دلایل دیگر تبیین یافته‌ها می‌توان به ساختارها، هنجارها و باورهای اجتماعی رایج در جامعه اشاره کرد که باعث نوعی غفلت و سهل‌انگاری در خصوص حقوق کودکان شده است. بر این اساس اغلب، کودکان را افرادی نابالغ، منفعل و گاهی ناتوان می‌دانند که قادر به تصمیم‌گیری درست و کافی درباره امورات مربوط به خود نیستند. همچنان که در تعاملات روزمره کلاسی بین دانش‌آموزان و معلمان و همچنین در ارتباطات بین والدین و فرزندان شاهد غلبه الگوهای هنجاری سلسله مراتبی و عدم توجه به حقوق کودکان هستیم.

لذا یکی از برآیندهای مهم این پژوهش تحلیلی این است که اگر بخواهیم حقوق کودک را در مدارس اجرا کنیم، نیاز به تغییر فرهنگ مدرسه، ادراکات معلمان و والدین و همچنین

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

اصلاح نگرش اجتماعی وجود دارد. درنتیجه ضروری است که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزش‌وپرورش با رویکردی انتقادی و راهبردی به بازنگری و تعادل بخشی در اسناد بالادستی و سپس در محتوای کتابهای درسی بپردازند.

سپس در سطح مدرسه و کلاس درس، آموزشهای کافی برای معلمان در حوزه حقوق کودکان فراهم شود تا آنها به‌عنوان مجریان برنامه درسی از ابعاد و مؤلفه‌های حقوق کودک آگاه باشند و بتوانند ضمن محترم‌شمردن این حقوق، دانش‌آموزان را نیز با حقوق خود آشنا کنند تا شاهد توسعه کودکانی کامل، آزاد، سالم و مسئول باشیم.

پیشنهادهای زیر براساس نتایج پژوهش ارائه می‌شود:

- بازنگری استراتژیک و جامع اسناد بالادستی بر اساس مبانی نظری، تجربیات جهانی و نیازهای جامعه با مشارکت فعال متخصصان حقوق کودک، اساتید دانشگاه، مربیان و خانواده‌ها
- توسعه و ترویج برنامه‌های فرهنگی و آموزشی در داخل و خارج از مدرسه برای افزایش آگاهی و حساسیت نسبت به حقوق کودک، همراه با ارزیابیهای دوره‌ای
- اصلاح و تعادل‌بخشی محتواهای کتابهای درسی با افزودن مطالب، فعالیتها و پروژه‌های عملی در حوزه حقوق بهداشت، حقوق مدنی و سیاسی، در چاپهای جدید
- تدوین و توزیع دفترچه‌ها و راهنماهای کاربردی برای معلمان درزمینه بهره‌گیری بهتر از محتوای درسی و ترویج حقوق کودک
- اصلاح و به‌روزرسانی محتوای کتابهای درسی مطابق با شاخصها و مؤلفه‌های حقوق کودک، به‌ویژه در همکاری با نهادهای حقوق کودک و وزارت آموزش‌وپرورش
- طراحی و اجرای فعالیتهای تجربی و مشارکتی در مدارس، شامل فعالیتهای پروژه‌محور، بازیهای تعاملی و نمایشهای آموزشی برای آموزش عملی حقوق کودک

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

محدودیتهای پژوهش

مطالعه حاضر با محدودیتهایی در اجرای تحقیق مواجه بوده است: ۱) تعداد کتاب موردبررسی تنها ۹ جلد و فقط مختص دوره ابتدایی بوده است؛ بنابراین، تحلیلهای عمیق‌تر و جامع‌تر نیازمند بررسی تعداد بیشتری از کتابها و دوره‌های مختلف تحصیلی است. ۲) آموزش مؤثر حقوق کودک صرفاً محدود به محتواهای کتابهای درسی نیست و منابع دیگری مانند برنامه‌های آموزشی، آموزش مجازی و فعالیتهای مدرسه‌ای نیز نقش مهمی دارند که در این مطالعه نادیده گرفته شده است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی به موضوعات زیر بپردازند: ۱) مطالعه مقایسه‌ای بین کتابهای درسی دوره‌های مختلف تحصیلی با توجه به شاخصهای حقوق کودک، ۲) تحلیل کیفی محتواهای کتابهای درسی ازنظر ترویج آگاهیهای حقوقی و اخلاقی، ۳) ارزیابی تأثیر آموزشهای موجود در کتابهای درسی بر آگاهی و نگرش کودکان نسبت به حقوق خود و ٤) پیشنهاد و طراحی مدلهای جدید آموزش حقوق کودک و ارزیابی اثربخشی آنها در کتابهای درسی.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در انجام پژوهش همه اصول اخلاقی مربوط به پژوهش اعم از حقوق استناددهی، عدم سرقت داده‌ها، تحریف داده‌ها و غیره رعایت شده است.

مشارکت نویسندگان

هر یک از نویسندگان سهم مؤثری در این مقاله داشتند.

حامی مالی

برای انجام این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از نهاد یا سازمانی دریافت نشده است.

تضاد منافع

بین نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

- Akcan, E., & Bakır, K. F. (2023). An Analysis of the Texts in the Life Studies Textbooks in the Context of the United Nations Convention on the Rights of the Child. ***Journal of Educational Research and Practice***, 13(1), 3. https://scholarworks.waldenu.edu/jerap/vol13/iss1/3/

- Akman, B. (2021). Examining the children's perceptions of child rights. ***Elementary Education Online***, 20(1). https://ilkogretim-online.org/index.php/pub/article/view/3377

- Akyüz, E. (2012). ***Çocuk hukuku***. Ankara: Pegem Akademi. https://depo.pegem.net/9786053640943.pdf

- Assembly, U. N. G., & Directorate, C. H. R. (1991). Convention on the Rights of the Child. ***Human Rights Directorate***. https://www.unicef.org/child-rights-convention

- Brantefors, L., & Quennerstedt, A. (2016). Teaching and learning children's human rights: A research synthesis. ***Cogent Education***, 3(1), 1247610. https://doi.org/10.1080/2331186X.2016.1247610

- Devsalar, M. a. G. M., Mohammad. (2021). ***content analysis of the sixth grade social studies book based on attention to the education of children's rights Seventh National Conference on New Approaches in Education and Research***, https://civilica.com/doc/1619680

- Elvan, Ö. (2016). Çocuk haklarının etkinliklerle öğretimi. ***Pegem Atıf İndeksi***, 234-250.

- FathiVājargāh, K., Rezā Shams Mourkāni, G., Rezā Lorāyi, M., & Ramezān Aghili, S. (2014). Investigation and analysis of human rights' components in primary school textbooks. ***Journal of Educational Innovations***, 13(1), 7-24. https://noavaryedu.oerp.ir/article_79023_cf8cadc8024c894295e58a9c8373b103.pdf. [in Persian]

- Fatma, Ü. (2013). Children's rights in life sciences textbooks in primary education in Turkey. ***Educational Research and Reviews***, 8(16), 1470. https://academicjournals.org/journal/ERR/article-full-text-pdf/CD8A1F88129

- Freeman, M. (2009). Children's rights as human rights: Reading the UNCRC. In The Palgrave handbook of childhood studies (pp. 377-393). ***Springer***. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-230-27468-6_26

- Freeman, M. (2016). The value and values of children's rights. In The human rights of children (pp. 21-36). ***Routledge***. https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315557007-2/value-values-children-rights-michael-freeman

- Ghaedy, Y., Charbashlu, H., & Khoshnevisan, F. (2014). Children's Rights Components in "Social Education" and "Heavenly Gifts" Textbooks: A Quantitative Content Analysis. ***Thinking and Children***, 5(9), 81-104. https://fabak.ihcs.ac.ir/article_1250_36236e70c92b173e439f0d9b347bdfb1.pdf. [in Persian]

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

- Golkaram, S., Khandani, S. P., & Rahanjam, H. (2020). Examining the civil rights of the child from the perspective of Iranian law and the Convention on the Rights of the Child. ***Political Sociology of Iran***, 3(1), 2557-2580. [in Persian]

- Hareket, E., & Dündar, K. T. Ç. H. (2024). Çocuk Haklarina İlişkin Algi Gelişiminde Çocuk Meclisi Uygul. ***The Journal of Academic Social Science Studies***, 1(42), 445-463. https://www.researchgate.net/publication/296470995_cocuk_meclisi_uygulamalarinin_cocuk_haklarina_iliskin_algi_gelisimine_etkisi

- Hareket, E., & Yel, S. (2017). Which perceptions do we have related to our rights as child? Child rights from the perspective of primary school students. ***Journal of Education and Learning***, 6(3). http://doi.org/10.5539/jel.v6n3p340

- Javanmard, Q., & Sepehrinia. (2022). Investigating the level of attention to educational rights components in social studies textbooks for the second year of primary school. ***Journal of Higher Education***, 2(1), 105-114. https://www.magiran.com/paper/2577630/?lang=en. [in Persian]

- Kosher, H., Jiang, X., Ben-Arieh, A., & Huebner, E. S. (2014). Advances in children's rights and children's well-being measurement: Implications for school psychologists. ***School Psychology Quarterly***, 29(1), 7. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24708288/

- Lundy, L. (2019). "İfade Hakkı" Yeterli Değil: Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 12. Maddenin Kavramsallaştırılması. ***Çocuk ve Medeniyet***, 4(8), 87-106. https://dergipark.org.tr/en/pub/cm/issue/57214/807908

- Melton, G. B., & Limber, S. P. (1992). What children's rights mean to children: Children's own views. ***In The ideologies of children's rights*** (pp. 167-187). Brill Nijhoff. https://doi.org/10.1163/9789004482180_016

- Merey, Z. (2014). Children's Participation Rights in Social Studies Textbooks in Turkey. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 116, 3641-3645. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.816

- Moody, Z. (2017). Transnational treaties on children's rights: Norm building and circulation in the twentieth century. ***In Children's Rights*** (pp. 37-50). Routledge. B2n.ir/ft8593

- Peterson-Badali, M., & Ruck, M. D. (2008). Studying children's perspectives on self-determination and nurturance rights: Issues and challenges. Journal of Social Issues, 64(4), 749-769. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00587.x

- Polatlar, D. Y., & Oztabak, M. Ü. (2021). The Analysis of Picture Storybooks Aimed at Pre-School Children in Terms of Child Rights Violations. ***Educational Research and Reviews***, 16(11), 407-417. https://doi.org/10.5897/ERR2021.4204

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

- SHa'ban, M. (2022). Analysis of Child Rights in Iran: Review of the National Body Convention of Rights of Child Based on the Universal Convention of the Rights of the Child. ***Legal Civizilation***, 4(9), 139-168. https://www.sid.ir/paper/1016905/en. [in Persian]

- Shabani, a. (2017). Dechildization in Primary School Textbooks in Iran. ***Cultural Studies & Communication***, 13(46), 37-70. https://www.jcsc.ir/article_25976_c388ff30827a5baf725fb87aa20673c3.pdf. [in Persian]

- Tafreshinejad, Akram, Ghanbari, Anjami, & Atiyeh. (2023). Examining the level of attention paid to child rights components in the fifth grade elementary school textbook. ***Quarterly Journal of Teaching and Learning Research, Bojnourd Azad University***, 18(76). https://doi.org/10.30495/educ.2023.1980386.2960. [in Persian]

- tahmasebzadeh aheikhlar, d., teimoori, l., & imanzadeh, a. (2022). Comparing Dimensions and Components on the Rights of the Child in the International Convention and in the Upstream Documents of the Educational System Islamic Republic of Iran [Research]. ***Applied Issues in Quarterly Journal of Islamic Education***, 7(4), 59-86. https://doi.org/10.52547/qaiie.7.4.59. [in Persian]

- Theobald, M. (2019). UN Convention on the Rights of the Child:"Where are we at in recognising children's rights in early childhood, three decades on…?". ***International Journal of Early Childhood***, 51(3), 251-257. https://doi.org/10.1007/s13158-019-00258-z

- UNICEF, I. (2020). The United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC). ***National Authority for the Convention on the Rights of the Child "Ministry of Justice***". https://www.unicef.org/iran/media/4381/file/The%20United%20Nations%20Convention%20on%20the%20Rights%20of%20the%20Child%20(UNCRC).pdf

- Yarigholi, B., Abbasi Choubtarash, M., & Abbasi, S. (2019). The Status of the Components of Right to Education in Elementary School Textbooks. ***Socio-Cultural Strategy***, 8(1), 299-323. https://rahbordfarhangi.csr.ir/article_117801_3dceb09382b4c76ca5254878ca32ccd9.pdf. [in Persian]

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1]

[DOI: 10.32598/refahj.25.99.4670.1] [Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]